

Просоціальна взаємодія як діалог

Nakonechna M.M. Prosocial Interaction as a Dialogue / M.M. Nakonechna // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostiuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D. Maksymenko, L.A. Onufrieva. – Issue 31. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2016. – P. 248–257.

М.М. Наконечна. Просоціальна взаємодія як діалог. Стаття присвячена розгляду актуальної проблеми просоціальної активності особистості як сутнісно діалогічної. Сформульовано визначення просоціальної взаємодії: процесу взаємного впливу, спрямованого на благо одного, кількох або всіх учасників інтеракції. Вказано такі форми просоціальної взаємодії як допомога, альтруїстичні вчинки, вияви турботи та піклування, емпатичне вислуховування, донорство, волонтерська діяльність. Окреслено філософські та науково-психологічні орієнтири діалогу. Описано три умови справжньої, розвиваючої, продуктивної просоціальної взаємодії: 1) діалогічність; 2) розуміння потреби вчинити просоціально в конкретній життєвій ситуації; 3) особистісна активність діяча. Представлено результати емпіричного дослідження, в якому було виявлено ефект «солодкої цукерки», згідно з яким цукерка стає солодшою, якщо нею поділитися з іншим і вчинити тим самим просоціальну дію. На основі аналізу творів досліджуваних виявлено такі типи розуміння смислу допомоги іншому як форми просоціальної активності: теоретико-синтетичний (найвищий), евдемонічний (спрямований на задоволення, насолоду), егоцентричний (усвідомлення власної вигоди від добра для інших), усвідомлено-альтруїстичний, орієнтований на інших, критично-аналітичний, емоційний. Проведення методики «Діагностика міжособистісних відносин (ДМВ)» Т. Лірі у модифікації Л.М. Собчик (профіль Я-реальне) до та після власне експериментальної взаємодії засвідчило наявність змін у відповідях досліджуваних, хоча сам експеримент тривав близько 2 академічних годин. Зроблено висновок про те, що просоціальна активність особистості – це комплексне багатокomпонентне явище, глибоко діалогічне у своїй сутності.

Ключові слова: просоціальна активність, взаємодія, діалог, допомога, особистісна активність, ефект «солодкої цукерки», альтруїзм, розуміння.

М.М. Наконечная. Просоциальное взаимодействие как диалог. Статья посвящена рассмотрению актуальной проблемы просоциальной активности личности как сущностно диалогической. Сформулировано определение просоциального взаимодействия как процесса взаимного влияния, направленного на благо одного, нескольких или всех участни-

ков інтеракції. Перечислені такі форми просоціального взаємодія: допомога, альтруїстичні поступки, проявлення безпокоїства та турботи, емпатичне вислуховування, волонтерська діяльність. Описані три умови наявності, розвиваючого просоціального взаємодія: 1) діалогічність; 2) розуміння необхідності поступити просоціально в конкретній ситуації; 3) особиста активність людини. Представлені результати емпіричного дослідження, в якому було виявлено ефект «сладкої конфети», згідно якого конфета стає солодшою, якщо її поділити з іншим. На основі аналізу творів досліджуваних на тему «Що означає робити добро іншому?» виявлені такі типи розуміння просоціальної активності: теоретико-синтетичний (найвищий), евідемонічний (направлений на задоволення, насолоду), егоцентричний (розуміння власної вигоди від добра для інших), усвідомлено-альтруїстичний, орієнтований на інших, критично-аналітичний, емоційний. Проведення методики «Діагностика міжособистісних стосунків (ДМВ)» Т. Ліри в модифікації Л.Н. Собчик (профіль Я-реальний) до та після власного експериментального взаємодія засвідчувало наявність змін у відповідях досліджуваних. Сформульовано висновок про те, що просоціальна активність особистості – це комплексне багатоконпонентне явище, глибоко діалогічне в своїй сутності.

Ключові слова: просоціальна активність, взаємодія, діалог, допомога, особиста активність, ефект «сладкої конфети», альтруїзм, розуміння.

Постановка проблеми. Українська психологія ще тільки долає до вивчення просоціальних аспектів буття людини в світі. Дуже важливою та актуальною є проблема психологічного аналізу просоціальної інтеракції як сутнісно діалогічної. Тут цінним буде розмежування, розроблене раніше [10], щодо справжності допомоги іншому. Однією із суттєвих ознак справжньої допомоги є саме діалогічність контакту між суб'єктами надання та отримання допомоги. Перегукуються з такою думкою слова О.О. Бодальова про те, що «справжнє міжособистісне спілкування – це завжди діалогічне спілкування» [2, с. 14].

Під просоціальною взаємодією розуміємо процес взаємного впливу, спрямованого на благо одного, кількох або всіх учасників інтеракції. Просоціальна взаємодія існує у таких формах як допомога, альтруїстичні вчинки, вияви турботи та піклування, емпатичне вислуховування, волонтерська діяльність тощо. Ефективна просоціальна взаємодія глибоко діалогічна. Людина, яка прагне допомогти іншому, спілкується з цим іншим, враховуючи його індивідуальність. Така просоціальна дія є глибоко особистісною з боку суб'єкта надання допомоги: останній виявляє та розвиває соціальні та духовні якості свого «Я».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема просоціальної активності особистості здебільшого вивчалася в працях зарубіжних вчених; у вітчизняному науковому дискурсі можна співвіднести цю проблему з поняттям діалогічності.

А.В. Мудрик виділяє за ступенем інтенсивності та довірливості чотири типи діалогів: сповідальний, дискусійний, інформаційний, фактичний [9, 226-227]. Саме сповідальний тип діалогу відкриває найширші можливості для просоціальної взаємодії. Причому це специфічна просоціальна взаємодія, близька до психологічної допомоги, але зазвичай здійснювана не професіоналами. Як зазначала Т.О. Флоренська: «Кожний стає психологом у міру зрілості та усвідомленості свого життєвого досвіду» [11, 4].

Вивчення просоціальної взаємодії як діалогу відкриває можливість поглянути на проблему просоціальності з точки зору напрацювань філософії та психології діалогу, зокрема концепцій М. Бубера, М.М. Бахтіна, В.С. Біблера, Т.О. Флоренської, О.О. Бодальова, Г.О. Ковальова, А.Ф. Копйова, Г.В. Дяконова та інших.

В.О. Медінцев зробив огляд філософських, епістемологічних та методологічних орієнтирів моделі діалогу [8]. Безперечно, слід погодитися з автором в тому, що для психології мають виняткове значення ідея М.М. Бахтіна про принципову діалогічність життя людини та думка В.С. Біблера про внутрішньомовленнєві схеми діалогу.

З іншого боку, аналізуючи іншу психологічну реальність – просоціальну взаємодію, слід звернути увагу на ідею М.М. Бахтіна щодо відповідальності вчинку та думку В.С. Біблера щодо того, що необхідно «вслухатися в інше мислення» [1]. Можна зробити висновок, що все справді просоціальне є діалогічним. Хоча істинним є також зворотне – все справді діалогічне є просоціальним (М.М. Бахтін, В.С. Біблер, Л.С. Виготський).

А.Г. Волинець, визначаючи діалогічність за працями Л.С. Виготського, М.М. Бахтіна, В.С. Біблера, пише: «Свідомість є відображення світу, предмета і я у їх подовженій самототожності» [3, с. 137], уточнюючи далі: «І так буквально далі... все моє життя, що було, і все моє майбутнє життя – це буду все той же я, що не втомлюється додумувати й передумувати мій світ, переосмислювати його у кожному акті творчості, тобто, все більше узнавати про себе-цього» [3, с. 138]. Творчість, як можна припустити, найтіснішим чином пов'язана із проактивністю – ініційованою суб'єктом активністю (антитезою реактивності). Проактивність може реалізуватися, зокрема, в таких формах, як просоціальна

активність особистості та творча активність суб'єкта. Проактивність – більш загальне поняття, ніж просоціальна активність. Втім, вона додає до розуміння просоціальної активності важливий штрих – її суб'єктний характер, її обумовленість особистісними прагненнями, цілями, мотивами, ідеалами та цінностями.

Цілі нашого дослідження – виявити сутнісні ознаки просоціальної активності, з'ясувати характер зв'язку між діалогічністю та просоціальними діями, описати експериментальне дослідження однієї з форм просоціальності.

Основний матеріал і результати дослідження. На сучасному етапі розвитку психологічної науки необхідно розширити контекст дослідження і вивчати просоціальну активність як цілісний, багатоаспектний феномен, ширший за просоціальну поведінку (біхевіоризм), інший, ніж просоціальна діяльність (в розумінні радянської психології діяльності). Просоціальну активність можна визначити попередньо як форму спілкування та особистісного волевиявлення, в якій предметнюється прагнення людини бути корисною іншим, реалізувати можливість робити благо для іншого та розвивати добро в собі і навколо себе. При цьому аспект розвитку добра в собі стосується здебільшого морального саморозвитку людини. Таким чином, моральність людини та її просоціальна активність – це дві множини, які перетинаються та мають велику спільну область.

Просоціальна взаємодія, якщо її учасники дійсно прагнуть до співпраці, (взаємо-)допомоги, за необхідності є діалогом. Діалогічність є необхідною, але не достатньою умовою справжньої, розвиваючої, продуктивної просоціальної взаємодії. Іншою необхідною умовою є розуміння потреби вчинити просоціально в конкретній життєвій ситуації. Тобто другим аспектом, після діалогічного, є когнітивним, фреймовим. Найбільш повно цей аспект описаний, зокрема, в працях М.М.Бахтіна, які стосуються проблеми розуміння. Третя (необхідна і достатня) умова справжньої просоціальної взаємодії – особистісна активність діяча. Особистісна активність виходить за межі просоціальної активності, охоплюючи всі форми суб'єктного самовиявлення, де людина ініціативно реалізує себе як автора, творця, діяча. В особистісній активності людина є вільною, творчою, відповідальною. Особистісна активність як умова справжньої та розвивальної просоціальної взаємодії означає, що ініціатор просоціальної інтеракції повинен самостійно вирішити вчинити на благо іншого.

Так, слід відмітити особливо таку форму особистісної активності, як наративна особистісна активність, що може втілитися

у таку особистісну якість, як наративна компетентність. Емпіричним дослідженням наративної компетентності майбутніх практичних психологів займається сучасна українська дослідниця Т.Г. Здоровець [5]. Також можна припустити, що одним із способів оволодіння подією, переходу її в особистісний досвід, є саме допомога іншому. Психосемантичні аспекти переживання життєвих подій досліджувала О.Д. Кресан [7].

Є.О. Клімов писав: «Людина з великої літери починається тоді, коли вона виявляється здатною зробити щось не для себе, а для іншого, для суспільства, народу» [6, с. 103]. Отже, у контексті просоціальності особистісна активність означає для людини бути моральним, добрим, відповідальним, ініціативним, мудрим діячем, який робить вибір: допомогти, поспівчувати, співпрацювати, залучитися до волонтерства, донорства тощо і тим самим зреалізуватися як особистість, індивідуальність, суб'єкт власної життєвої ситуації.

Діалогічність як відкритість до прихованих сенсів співрозмовника спрямовує допомагача на те, щоб виявити предмет дійсних потреб реципієнта допомоги та щоб сприяти розвитку людини у потрібних напрямках. Діалог пронизує сутність людського існування; справжня допомога підіймає людину над буденним та спрямовує на розвиток конструктивних аспектів життя. Спрямованість допомагача на діалогічну взаємодію з реципієнтом розкриває, розвиває, втілює здатність до спілкування на рівні «Я – Ти», за М. Бубером і цим самим виявляє, відкриває, уособлює вершинно-особистісні ознаки людини.

Емпіричне дослідження просоціальної взаємодії було проведене в академічних групах студентів – майбутніх психологів. Експеримент включав кілька серій. Було проведено два зрізи за методикою «Діагностика міжособистісних відносин (ДМВ)» Л.М. Собчик (профіль Я-реальне) – до та після власне експериментальної взаємодії. У першій експериментальній серії студентам роздавалося по три цукерки. Пропонувалася така інструкція: «Ви можете ділитися цими цукерками з одногрупниками, а можете не ділитися. Зафіксуйте на листочку, кому ви дали цукерку, а хто дав вам». У другій серії студентам роздавалося по три печива і пропонувалася аналогічна інструкція. У третій серії предметом експериментальних маніпуляцій стали роздані студентам шоколадні цукерки; знову ж студенти у вільній формі записували, кому або від кого були отримані солодощі. Після цих трьох серій студенти письмово відповідали на питання «Як я розумію вислів «робити добро іншим людям»?».

Дослідження виявило ефект «солодкої цукерки». На противагу ефекту «гіркої цукерки», який означає, за О.М. Леонтьєвим, перше народження особистості в дошкільному віці та виявляє усвідомлення дитиною суперечності між власними потребами і бажаннями та суспільними нормами, ефект «солодкої цукерки» був виявлений серед осіб юнацького віку та проявився в тому, що коли студенти ділилися з іншими солодощами, останні ставали в ідеальному плані ще «солодшими». Іншими словами, цукерка буде ще солодшою, якщо ти при цьому поділишся з іншим, вчиниш нехай і елементарний, але просоціальний акт. У ефекті «солодкої цукерки» проявляються та виражаються просоціальні диспозиції особистості.

Усі досліджувані (100%) ділилися з іншими своїми солодощами. В процесі аналізу відповідей на питання щодо розуміння виразу «робити добро іншим людям» було виявлені такі типи розуміння: теоретико-синтетичний (найвищий), евдемонічний (спрямований на задоволення, насолоду), егоцентричний (усвідомлення власної вигоди від добра для інших), усвідомлено-альтруїстичний, орієнтований на інших, критично-аналітичний, емоційний. Студентка, що мала теоретико-синтетичний тип розуміння, дала таку відповідь: «Робити добро людям можна завжди, і в скрутну хвилину, і просто так. Однак в скрутну хвилину допомога буде ціннішою. Основною ознакою добра є безкорисливість. Саме за цією ознакою і виявляються істинна мета допомоги і стосунки між людьми. Робити щось для загального блага, для інших – це і є добро».

Незважаючи на те, що методика ДМВ Л.М. Собчик не є ситуативно орієнтованою, були зафіксовані зміни в циркограмах образів «Я-реальне» до та після проведеного експерименту, тривалість якого обмежувалася двома академічними годинами.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Здійснений теоретичний аналіз і проведене емпіричне дослідження дали змогу сформулювати такі висновки:

Просоціальна взаємодія є сутнісно діалогічною у своїх вершинних проявах. Цей вид інтерації залучає всіх учасників до вияву особистісного начала в спілкуванні. З іншого боку, все справді діалогічне є просоціальним. Просоціальна активність характеризується орієнтованістю на благо, добро для іншої людини чи суспільства.

Просоціальна активність особистості – це комплексне багатоконпонентне явище. Необхідними умовами продуктивної про-

соціальної активності є діалогічність, розуміння та особистісна активність суб'єкта здійснення просоціальності.

Експериментальне дослідження проблеми просоціальної взаємодії дозволило виявити ефект «солодкої цукерки», який полягає в тому, що за умови вияву прагнення поділитися з іншим цукерка стає солодкою (суб'єкт отримує додаткове задоволення від здійсненої просоціальної дії).

Перспектива подальших досліджень просоціальної взаємодії як діалогу пов'язана з емпіричним збагаченням цієї проблематики (проведенням відповідних діагностичних та експериментальних робіт) та методологічною розробкою теми просоціальності як вияву особистісної активності людини.

Список використаних джерел

1. Библер В.С. От наукоучения – к логике культуры (Два философских введения в двадцать первый век) / В.С. Библер. – М. : Издательство политической литературы, 1991. – 414 с.
2. Бодалев А.А. Психология общения / А.А. Бодалев. – М. : Издательство «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. – 256 с.
3. Волинець А.Г. Діалогічність людської психіки у її головних визначеннях (За працями Л.С. Виготського, М.М. Бахтіна, В.С. Біблера) / А.Г. Волинець // Діалогічність як форма існування і розвитку особистості: Монографія / За заг. ред. Г.О. Балла, М.В. Папучі. – Ніжин : «Міланік», 2007. – С. 134–142.
4. Дьяконов Г.В. Основы диалогического подхода в психологической науке и практике / Г.В. Дьяконов. – Кировоград : РИО КГПУ им. В. Винниченко, 2007. – 847 с.
5. Здоровець Т. Г. Особливості наративної компетентності майбутніх практичних психологів / Т. Г. Здоровець // Проблеми сучасної психології : Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / за ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. – Вип. 27. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. – С. 160–169.
6. Климов Е.А. Психология профессионала / Е.А. Климов. – М. : Издательство «Институт практической психологии», Воронеж : НПО «МОДЭК», 1996. – 400 с.
7. Кресан О. Д. Психологічні аспекти дослідження усвідомлення студентами життєвих подій за допомогою психосемантичних методів / О. Д. Кресан // Проблеми сучасної психології:

- Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / За наук. ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Випуск 30. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. – 812 с. – С. 316–325.
8. Медінцев В.О. Сучасні інтерпретації й теоретичні моделі діалогу / В.О. Медінцев // Діалогічність як форма існування і розвитку особистості: Монографія / За заг. ред. Г.О. Балла, М.В. Папучі. – Ніжин : «Міланік», 2007. – С. 117–133.
 9. Мудрик А.В. Социализация человека / А.В. Мудрик. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Издательский центр «Академия», 2006. – 304 с.
 10. Наконечна М.М. Допомога іншому, її форми та екзистенційні виміри / М.М. Наконечна // Наука і освіта. Науково-практичний журнал Південного наукового центру НАПН України. Психологія. Тематичний спецвипуск: «Психологія особистості: теорія, досвід, практика». – №6/СVІІ, жовтень, 2012. – С. 141–145.
 11. Флоренская Т.А. Диалог в практической психологии : Наука о душе / Т.А. Флоренская. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 208 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Bibler V.S. Ot naukouchenija – k logike kul'tury (Dva filozofskih vvedenija v dvadcat' pervyj vek) / V.S. Bibler. – М. : Izdatel'stvo politicheskoy literatury, 1991. – 414 s.
2. Bodalev A.A. Psihologija obshhenija / A.A. Bodalev. – М. : Izdatel'stvo «Institut prakticheskoy psihologii», Voronezh: NPO «MODJeK», 1996. – 256 s.
3. Volyneć A.G. Dialogichnist' ljuds'koi' psihiky u i'i' golovnyh vyznachennjah (Za pracjamy L.S. Vygots'kogo, M.M. Bahtina, V.S. Biblera) / A.G. Volyneć // Dialogichnist' jak forma isnuvannja i rozvytku osobystosti: Monografija / Za zag. red. G.O. Balla, M.V. Papuchi. – Nizhyn : «Milanik», 2007. – S. 134–142.
4. D'jakonov G.V. Osnovy dialogicheskogo podhoda v psihologicheskoy nauke i praktike / G.V. D'jakonov. – Kirovograd : RIO KGPU im. V. Vinnichenko, 2007. – 847 s.
5. Zdorovec' T. G. Osoblyvosti naratyvnoi' kompetentnosti majbutnih praktychnyh psihologiv / T.G. Zdorovec' // Problemy suchasnoi' psihologii' : Zbirnyk naukovyh prac' Kam'janec'-Podil's'kogo nacional'nogo universytetu imeni Ivana Ogijenka,

- Instytutu psychologii' imeni G.S. Kostjuka NAPN Ukrai'ny / za red. S.D. Maksymenka, L.A. Onufrijevoi'. – Vyp. 27. – Kam'janec'-Podil's'kyj : Aksioma, 2015. – С. 160–169.
6. Klimov E.A. Psihologija professionala / E.A. Klimov. – M. : Izdatel'stvo «Institut prakticheskoy psihologii», Voronezh : NPO «MODJeK», 1996. – 400 s.
 7. Kresan O. D. Psychologichni aspekty doslidzhennja usvidomlennja studentamy zhyttjevyh podij za dopomogoju psychosemantychnyh metodiv / O. D. Kresan // Problemy suchasnoi' psihologii': Zbirnyk naukovykh prac' Kam'janec'-Podil's'kogo nacional'nogo universytetu imeni Ivana Ogijenka, Instytutu psychologii' imeni G. S. Kostjuka NAPN Ukrai'ny / Za nauk. red. S. D. Maksymenka, L. A. Onufrijevoi'. – Vypusk 30. – Kam'janec'-Podil's'kyj : Aksioma, 2015. – 812 s. – С. 316–325.
 8. Mjedincev V.O. Suchasni interpretacii' j teoretychni modeli dialogu / V.O. Mjedincev // Dialogichnist' jak forma isnuvannja i rozvytku osobystosti: Monografija / Za zag. red. G.O. Balla, M.V. Papuchi. – Nizhyn : «Milanik», 2007. – S. 117–133.
 9. Mudrik A.V. Socializacija cheloveka / A.V. Mudrik. – 2-e izd., ispr. i dop. – M. : Izdatel'skij centr «Akademija», 2006. – 304 s.
 10. Nakonechna M.M. Dopomoga inshomu, i'i' formy ta ekzystencijni vymiry / M.M. Nakonechna // Nauka i osvita. Naukovo-praktychnyj zhurnal Pivdenного naukovogo centru NAPN Ukrai'ny. Psihologija. Tematychnyj specvypusk: «Psihologija osobystosti: teorija, dosvid, praktyka». – №6/ CVVII, zhovten', 2012. – S. 141–145.
 11. Florenskaja T.A. Dialog v prakticheskoy psihologii : Nauka o dushe / T.A. Florenskaja. – M.: Gumanit. izd. centr VLADOS, 2001. – 208 s.

M.M. Nakonechna. Prosocial Interaction as a Dialogue. The article is dedicated to the important problem of personality's prosocial activity as essentially dialogical. A prosocial interaction's definition is formed, including the reciprocate influence process, aimed at the good of one, several or all interaction participants. Such forms of prosocial interaction, as help, altruistic deeds, care, nurturing, sharing, facilitation, empathic listening, volunteering, donation, charity are described. The philosophical and psychological characteristic traits of the interpersonal dialogue are outlined. Three conditions of true, developing and productive prosocial interaction are named: 1) dialogueness, 2) the understanding of the necessity to act prosocially in a specific life situation, 3) personality's activity. It is shown that personal morality and personality's prosocial activity are two multitudes, which intersect and have a significant common area. The results

of the empirical research are published. The «sweet candy» effect was revealed, according to which the candy becomes sweeter if one shares with the other and thus acts prosocially. Grounding on the analysis of respondents' essays on the topic «What does it mean to bonify to others?» such types of understanding the sense of prosocial activity were distinguished: theoretical-synthetical (the highest), eudemonic (aimed at pleasure, enjoyment), egocentric (the understanding of one's profit from other's good), aware-altruistic, others-oriented, critical-analytical, emotional. The empirical results based on «The Interpersonal Diagnosis of Personality» technique (by T. Leary, modification by L.N. Sobchik) before and after the experimental interactions proved the experiment participants' response modifications, although the experiment itself continued for approximately two academic hours. The conclusion is driven that the personality's prosocial activity is a complex multicomponent phenomenon, deeply dialogical in its essence.

Key words: prosocial activity, interaction, dialogue, help, personality's activity, «sweet candy» effect, altruism, understanding.

Received December 06, 2015

Revised December 18, 2015

Accepted January 03, 2016

UDC 159.923

L.A. Onufriieva

kpnu_lab_ps@ukr.net

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF PROFESSIONAL MATURITY OF SOCIONOMIC SPECIALIST'S PERSONALITY

Onufriieva L.A. Theoretical and methodological principles of professional maturity of socionomic specialist's personality / L.A. Onufriieva // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostiuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D. Maksymenko, L.A. Onufriieva. – Issue 31. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2016. – P. 257–271.

Л.А. Онуфрієва. Теоретико-методологічні засади професійної зрілості особистості фахівців соціономічних професій. Здійснено теоретичне узагальнення і нове вирішення проблеми психологічно значущих детермінант професійної зрілості майбутніх фахівців соціономічних професій. Розглянуто феномен професійної зрілості фахівця соціономічних професій. Зазначено, що професійна зрілість – характеристика стану розвитку особистості, що виявляється у високій професійній кон-